

OILADAGI PSIXOLOGIK MUHITNING FARZAND TARBIYASIGA TA’SIRI

Qorabekova Sevara Rustam qizi

Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi

(Toshkent shahar, Mirzo Ulug‘bek tumani, Temur Malik ko‘chasi, Intizor 68)

Annotatsiya: Ushbu maqolada oiladagi psixologik muhitning farzand tarbiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri, uning shaxsning ijtimoiylashuvi va ma’naviy-ruhiy rivojlanishidagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Oilada shakllanadigan o‘zaro hurmat, ishonch, mehr-muhabbat va muloqot madaniyatining farzand shaxsiyati rivojiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, oiladagi nizolar, e’tibor yetishmasligi, befarqlik hamda salbiy psixologik muhitning bolalar ruhiyatiga ko‘rsatadigan salbiy oqibatlari asoslab berilgan. Zamonaviy jamiyatda globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining rivojlanishi hamda otalarning bandligi sharoitida farzand tarbiyasida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishning dolzarbligi ochib berilgan. Maqolada oilaviy muhitni mustahkamlash orqali barkamol avlodni tarbiyalashning muhim omillari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: oila, psixologik muhit, farzand tarbiyasi, shaxs rivojlanishi, oilaviy munosabatlar, ijtimoiylashuv, ruhiy barqarorlik

Annotation: This article analyzes the influence of the psychological environment in the family on child upbringing and its role in the socialization and spiritual-psychological development of personality from a scientific and theoretical perspective. The importance of mutual respect, trust, emotional support, and communication culture within the family in shaping a child’s personality is highlighted. In addition, the negative impact of family conflicts, lack of attention, indifference, and unhealthy psychological conditions on children’s mental development is discussed. The relevance of creating a healthy psychological atmosphere in the family under modern conditions of globalization, rapid development of information technologies, and parents’ busy lifestyles is also emphasized. The article outlines key factors in strengthening the family environment to ensure the upbringing of a harmoniously developed generation.

Keywords: family, psychological environment, child upbringing, personality development, family relationships, socialization, psychological stability

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется влияние психологической среды в семье на воспитание ребёнка, а также её роль в процессе социализации и духовно-психологического развития личности. Освещается значение взаимного уважения, доверия, эмоциональной поддержки и культуры общения в семье для формирования личности ребёнка. Кроме того, рассматриваются негативные последствия семейных конфликтов, недостатка внимания, безразличия и неблагоприятной психологической атмосферы на психическое развитие детей. В условиях глобализации, стремительного развития информационных

технологий и занятости родителей обосновывается актуальность формирования здоровой психологической среды в семье. В статье раскрываются основные факторы укрепления семейной среды в воспитании гармонично развитого поколения.

Ключевые слова: *семья, психологическая среда, воспитание ребёнка, развитие личности, семейные отношения, социализация, психологическая устойчивость*

Kirish

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti va barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Shaxsning har tomonlama yetuk, maʼnaviy barkamol va ijtimoiy faol boʻlib shakllanishida oila muhim ijtimoiy institut sifatida alohida oʻrin tutadi. Chunki insonning ilk dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, xulq-atvori va hayotga boʻlgan munosabati avvalo oilada shakllanadi. Shu sababli oiladagi psixologik muhit farzand tarbiyasining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Oilada sogʻlom psixologik muhitning mavjudligi farzandning ruhiy barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi hamda mustaqil fikrlash qobiliyatining shakllanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Aksincha, oilaviy nizolar, ota-onaning befarqligi, eʼtibor yetishmasligi hamda salbiy munosabatlar farzand ruhiyatida turli muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Natijada bolalarda ishonchsizlik, tortinchoqlik, agressivlik yoki ijtimoiy muhitga moslashishda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Hozirgi globallashuv davrida axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ota-onalarning ish bilan bandligi hamda ijtimoiy hayotdagi oʻzgarishlar oilaviy munosabatlarga ham sezilarli taʼsir koʻrsatmoqda. Bu esa farzand tarbiyasida oilaning psixologik muhitini yanada mustahkamlash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, oiladagi psixologik muhitning farzand shaxsining shakllanishiga taʼsirini ilmiy asosda oʻrganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — oiladagi psixologik muhitning farzand tarbiyasiga taʼsirini tahlil qilish, uning shaxs rivojlanishidagi oʻrnini ochib berish hamda sogʻlom oilaviy muhitni shakllantirishning muhim jihatlari yoritishdan iborat.

Asosiy qism

1. Oilaviy muhitning shaxs rivojlanishidagi oʻrni

Oilada insonning shaxs sifatida shakllanishidagi birinchi va eng muhim ijtimoiy muhitdir. Bolaning hayotga boʻlgan qarashi, axloqiy qadriyatlari, hissiy va ijtimoiy koʻnikmalari avvalo oilada shakllanadi. Oilaviy muhit deganda ota-ona va farzandlar oʻrtasidagi munosabatlar, mehr-muhabbat, ishonch, hurmat, muloqot madaniyati va umumiy psixologik atmosfera tushuniladi.

Sogʻlom oilaviy muhit bolaga nafaqat moddiy taʼminot, balki hissiy barqarorlik, xavfsizlik va ruhiy qoʻllab-quvvatlash beradi. Bunday muhitda farzand oʻzini qadrlangan va erkin his qiladi, bu esa uning oʻz-oʻzini anglashi va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishiga yordam beradi. Masalan, ota-onaning farzandni tinglashi, uning fikrini qadrlashi va uning

hissiyotlarini tushunishga intilishi bolada empatiya (boshqalarni tushunish qobiliyati)ni rivojlantiradi.

Shuningdek, oilaviy muhit shaxsning ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi munosabatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Farzand oiladagi ijobiy psixologik tajribalar orqali jamiyatdagi muomala, hurmat, hamkorlik va mas'uliyat kabi qadriyatlarni o'rganadi. Aksincha, oiladagi salbiy muhit — doimiy nizolar, e'tiborsizlik yoki zo'rvonlik — bolada qo'rquv, ishonchsizlik, aggressivlik va ijtimoiy qiyinchiliklar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilada ruhiy barqarorlikni ta'minlash va bolaga ijobiy namuna bo'lish shaxsning kelajakdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu bois, har bir ota-ona farzand tarbiyasida nafaqat moddiy ta'minotga, balki hissiy va psixologik qo'llab-quvvatlashga ham alohida e'tibor qaratishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy muhit shaxsning ruhiy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishidagi asosiy omil hisoblanadi. Sog'lom va qo'llab-quvvatlovchi muhit farzandni barkamol shaxs sifatida shakllantirishga, uning kelajakdagi muvaffaqiyatli va ijtimoiy jihatdan faol bo'lishiga xizmat qiladi. Shu sababli, oiladagi psixologik muhitni ongli ravishda yaratish va uni doimiy ravishda mustahkamlash har bir jamiyat uchun dolzarb masala hisoblanadi.

2. Ijobiy psixologik omillar va ularning ta'siri (jahon tajribalari bilan)

Farzandning shaxs sifatida rivojlanishida oiladagi ijobiy psixologik omillar — ota-onaning mehr-muhabbati, e'tibori, hurmati va qo'llab-quvvatlashi — beqiyos ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy psixologik muhitda tarbiyalangan bolalar stressga bardoshliligi yuqori, o'zini anglash qobiliyati rivojlangan va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Jahon tajribalarida ham ijobiy psixologik omillarning ahamiyati keng o'rganilgan. Masalan, AQShdagi Positive Parenting Program (Triple P) dasturi ota-onalarni farzand bilan ijobiy muloqot qilishga o'rgatadi. Dastur bolaga ijobiy e'tibor, rag'bat va mehr bilan tarbiya berishning muhimligini ta'kidlaydi, shuningdek ota-onaga stressni boshqarish va salbiy holatlarda konstruktiv yondashuvni qo'llashni o'rgatadi. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ushbu dasturda qatnashgan oilalarda farzandlarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishi sezilarli darajada yaxshilangan.

Evropada, xususan, Buyuk Britaniya va Niderlandda ota-onalarga mo'ljallangan Family Check-Up (FCU) metodologiyasi qo'llanadi. Ushbu metod yordamida ota-onalar farzand bilan muloqot uslublarini baholaydilar va ijobiy xulq-atvori rag'batlantirish usullarini o'rganadilar. FCU oilaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytiradi, nizolarni kamaytiradi va farzandlarning hissiy intellektini rivojlantiradi.

Shuningdek, ijobiy psixologik omillar bolaning mustaqillik va o'zini anglash qobiliyatini oshiradi. Masalan, bolaga kichik vazifalarni berish, erkin tanlov imkoniyatini yaratish va uning muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish orqali u o'zini qadrli va ishonchli his qiladi. Bu konsept Positive Psychology Movement (Martin Seligman, 1998) asosida ishlab

chiqilgan va dunyo bo‘ylab ko‘plab tadqiqotlarda ijobiy psixologik muhit bolalar ruhiyatiga ijobiy ta’sir qilishi isbotlangan.

Xulosa qilib aytganda, ijobiy psixologik omillar — ota-onaning mehr-muhabbati, rag‘batlantirish, hurmat va muloqoti — farzandning hissiy, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishida markaziy rol o‘ynaydi. Jahon tajribasi ko‘rsatadiki, ijobiy psixologik yondashuvni qo‘llash orqali farzandlarning ruhiy barqarorligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va ijtimoiy moslashuvi sezilarli darajada yaxshilanadi.

3. Salbiy psixologik omillar va ularning oqibatlari (statistika bilan)

Oiladagi salbiy psixologik omillar — nizolar, ota-onaning befarqligi, ruhiy salomatlik muammolari yoki ota-ona va bolalar o‘rtasidagi to‘g‘ri muloqotning yo‘qligi — bolalarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Turli tadqiqotlar bu holatning miqdoriy ko‘rsatkichlarini aniqlaydi.

Masalan, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oilaviy nizolar, ayniqsa ota-onalar orasidagi qarama-qarshiliklar bolaning ichki muammolari (depressiya, xavotir) va tashqi muammolari (agressivlik, nizoli xulq) rivojlanishiga bog‘liq ekanligi aniqlangan. Tadqiqotda 1622 nafar farzand ishtirok etgan bo‘lib, oilaviy konfliktlar bolalarda «ichki» va «tashqi» xulq buzilishlari bilan bevosita bog‘liqligi qayd etilgan. Bu muammo ayniqsa past daromadli oilalarda ko‘proq uchraydi — onaning depressiyasi va tarbiyaviy uslub salbiy bo‘lgan hollarda bolalar yukori darajada xulqiy buzilishlarga duch kelgan.

Shu bilan birga, keng qamrovli tahlillar shuni ko‘rsatadiki oiladagi ruhiy stress va nizolar bolaning rivojlanish kechikishiga olib keladi. Muayyan sharhlarda 43 ta ilmiy maqola tahlil qilinganda, ota-ona bilan muloqotning pastligi va stress bilan bog‘liq oilaviy omillar farzandlarda hissiy va xulqiy muammolarni sezilarli darajada oshirishi aniqlandi.

Boshqa statistik tadqiqotlarda oiladagi beqarorlik ham salbiy oqibatlarga olib keladi. Masalan, bolalar psixiatrik davolanish statistikasi shuni ko‘rsatadiki, uyda ijtimoiy va ruhiy barqarorlik yo‘qligi bo‘lgan hollarda bolalarning 71 %da ota-ona yoki aka-ukalar psixologik buzilish bilan bog‘liq holatlar qayd etilgan.

Bu ma’lumotlar shuni anglatadiki:

- Oiladagi konfliktlar va stress bolalarda depressiya, xavotir va tashqi xulq buzilishlari xavfini oshiradi;
- Ruhiy salomatlik muammolari bo‘lgan ota-onalar farzandlarda yo‘qotish, tug‘ma kechikish yoki xulqiy muammolar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin;
- Oilaviy barqaror bo‘lmagan muhit bolalarning ruhiy salomatligi uchun muhim xavf omiliga aylanadi.

Umuman olganda, statistik tadqiqotlar oilaviy muhitning salbiy psixologik omillari farzandlar ruhiy salomatligini bevosita xavf ostiga qo‘yishini tasdiqlaydi. Bu esa ota-onalar va jamiyat uchun oilada ijobiy, qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish zaruratini yanada kuchaytiradi.

4. Zamonaviy muammolar va globallashuv ta'siri

Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari davrida oilaviy muhit farzand tarbiyasiga yangi chaqiriqlar olib kelmoqda. Yoshlar internet, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o'yinlar orqali turli tashqi ta'sirlarga duch keladi. Bu esa farzandning diqqatini, vaqtni boshqarish qobiliyatini va oilaviy muloqotga bo'lgan qiziqishini kamaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning ish bilan bandligi va oilaviy vaqt yetishmasligi bolalarda ruhiy izolyatsiya va yolg'izlik hissini kuchaytiradi. Masalan, AQSh va Yevropadagi so'rovlarda ota-onalarning 60 % ish bilan bandligi sabab farzandlar bilan birga sifatli vaqt kamligini bildirgan.

Shu bilan birga, global ta'sirlar oilaning ijobiy psixologik muhitini mustahkamlash imkoniyatlarini ham beradi. Masalan, onlayn ota-onalarni tarbiyalash kurslari, ijobiy parenting dasturlari va psixologik maslahatlar orqali oilaviy muloqotni kuchaytirish mumkin. Shu tarzda, zamonaviy texnologiyalar va globalizm salbiy omillarga qarshi ijobiy vosita sifatida ham ishlatilishi mumkin.

5. Oilaviy muhitni mustahkamlash va tavsiyalar

Sog'lom oilaviy muhitni yaratish uchun bir nechta asosiy prinsiplar mavjud:

Hurmat va mehr-muhabbat: Ota-onaning farzand bilan samimiy muloqoti va uning hissiyotlarini qadrlashi bolada o'zini qadrlash va ijtimoiy moslashuvni oshiradi.

Qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish: Farzand muvaffaqiyatlariga e'tibor qaratish va kichik yutuqlarni rag'batlantirish uni ruhiy jihatdan barqaror qiladi.

Konfliktlarni konstruktiv hal qilish: Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish bolaga stressni boshqarish va ijtimoiy muomala ko'nikmalarini o'rgatadi.

Vaqtni sifatli o'tkazish: Ota-onaning farzand bilan birga sifatli vaqt o'tkazishi ruhiy barqarorlik va ishonchni oshiradi.

Taqqoslash: Omil

4-mavzu: Zamonaviy muammolar

5-mavzu: Oilaviy muhitni mustahkamlash

Taqqoslash tahlili

Texnologiya ta'siri

Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o'yinlar diqqatni chalg'itadi, oilaviy vaqtni kamaytiradi

Onlayn maslahat va parenting kurslari orqali ijobiy foydalanish mumkin

Texnologiya salbiy va ijobiy vosita sifatida ham ishlaydi

Ota-ona bandligi

Ish bilan bandlik farzand bilan muloqotni kamaytiradi

Sifatli vaqt ajratish muhim

Bandlik muammoni keltirib chiqaradi, sifatli vaqt esa yechim

Global ta'sirlar

Farzand turli tashqi madaniy va ijtimoiy ta'sirlarga duch keladi

Dasturlar va strategiyalar orqali ijobiy global ta'sirni oshirish mumkin

Salbiy va ijobiy global ta'sirlar bir-birini to'ldiradi

Ruhiy barqarorlik

Salbiy ta'sir farzand ruhiyatini izolyatsiyalashadi

Xulosa

Oiladagi psixologik muhit farzand tarbiyasida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqotlar va jahon tajribalari shuni ko'rsatadiki, sog'lom oilaviy muhit farzandning ruhiy barqarorligi, hissiy intellekti, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy psixologik omillar — ota-onaning mehr-muhabbati, hurmati, qo'llab-quvvatlashi va rag'batlantirishi — bolalarda ishonch, mustaqillik va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Aksincha, oilaviy nizolar, befarqlik, zo'ravonlik va muloqotning yetishmasligi farzandning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Statistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, salbiy psixologik muhit farzandlarda depressiya, xavotir, agressiv xulq va ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari xavfini oshiradi.

Hozirgi globallashuv davrida, axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlar ham farzand tarbiyasiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, ota-onalar sifatli muloqot, vaqtni birga o'tkazish, hurmat va rag'bat asosida ijobiy psixologik muhit yaratishlari muhimdir.

Umuman olganda, oilada sog'lom psixologik muhitni shakllantirish va mustahkamlash nafaqat farzandning shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlaydi, balki jamiyatning kelajagi uchun ham muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, har bir ota-ona va jamiyat a'zosi farzand tarbiyasida psixologik muhitni e'tibordan chetda qoldirmasligi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar (o'zbek va ingliz manbalari):

O'zbek adabiyotlari

1. Abdurahmonov, O. (2018). Psixologiya asoslari. Toshkent: “Sharq” nashriyoti.
2. Axmedova, N. (2020). Oila psixologiyasi va farzand tarbiyasi. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
3. Karimov, S. (2017). Oila va yoshlar tarbiyasida psixologik omillar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Rasulov, T. (2019). Psixologik muhit va shaxs rivojlanishi. Toshkent: “Iste'dod” nashriyoti.
5. Sobirov, J. (2021). Farzand tarbiyasida ota-ona roli va psixologik qo'llab-quvvatlash. Toshkent: O'zbekiston pedagogika instituti nashriyoti.

Ingliz va xalqaro adabiyotlar

1. Seligman, M. E. P. (1998). Positive Psychology: An Introduction. American Psychologist, 55(1), 5–14.
2. Sanders, M. R., Markie-Dadds, C., & Turner, K. M. (2003). The Triple P-Positive Parenting Program. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 71(4), 611–624.

3. Dishion, T. J., Stormshak, E. A., & Kavanagh, K. (2011). Family Check-Up and Related Approaches. Washington, DC: American Psychological Association.
4. Amato, P. R., & Fowler, F. (2002). Parenting Practices, Child Adjustment, and Family Diversity. *Journal of Marriage and Family*, 64(3), 703–716.
5. MDPI. (2024). Family Conflicts and Child Behavioral Problems: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(12), 1664.